

MUHANDISLIK

& IQTISODIYOT

*ijtimoiy-igʻtisodiy, innovatsion texnik,
fan va taʼlimga oid ilmiy-amaliy jurnal*

2026-YIL

SENTYABR / 9-SON, II-QISM

Milliy nashrlar

OAK: <https://oak.us/pages/4802>

05.00.00 – Texnika fanlari

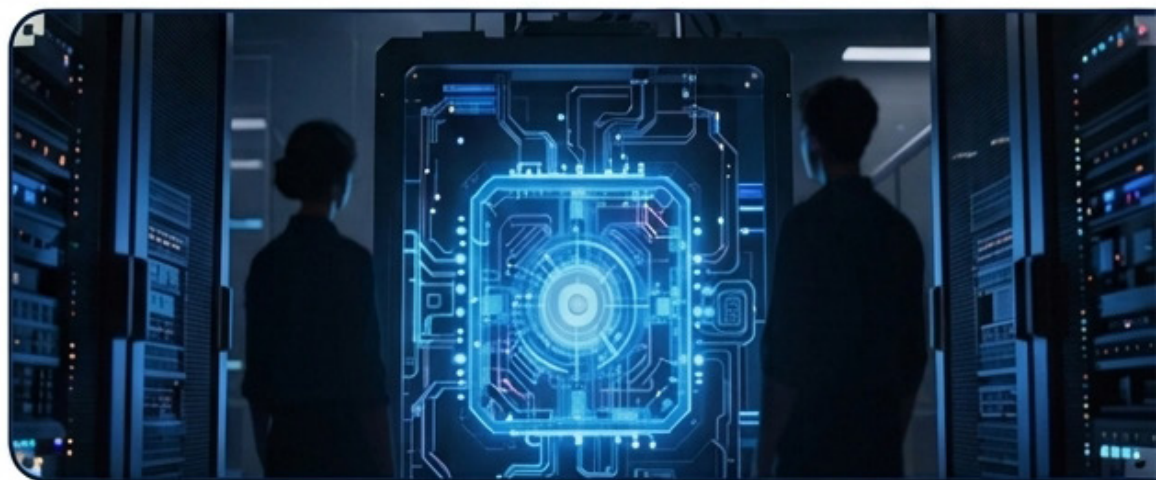
08.00.00 – Iqtisodiyot fanlar

Google
Scholar

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

OpenAIRE

ISSN: 3060-463X

РЭУ.РФ
ИМЕНИ Ф.Р. РАКАНОВА
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Elektron nashr, 2026-yil, sentyabr.

Bosh muharrir:

Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, DSc, professor

Bosh muharrir o'rinbosari:

Shakarov Zafar G'afforovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD, dotsent

Tahrir hay'ati:

Abduraxmanov Kalendar Xodjayevich, O'z FA akademigi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori, professor

Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bo'taboyev Mahammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor,

Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent

Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Sardor Begmaxmat o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tursunov Ulug'bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD

Botirov Bozorbek Musurmon o'g'li, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)

Jo'raeva Malohat Muhammadovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor.

Yusupov Maxamadamin Abduxamidovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi (DSc), professor

Kalonova Moxigul Baxritdinovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent

Mirzayev Kulmamat Djanzakovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi (DSc), professor.

Karimova Nilufar Sadirdin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Norboyev Odil Abrayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Karimova Nilufar Sadirdin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Pardaev Umidjon Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Xolmirzayev Ulug'bek Abdulazizovich, Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

- 05.01.00 – Axborot texnologiyalari, boshqaruv va kompyuter grafikasi
- 05.01.01 – Muhandislik geometriyasi va kompyuter grafikasi. Audio va video texnologiyalari
- 05.01.02 – Tizimli tahlil, boshqaruv va axborotni qayta ishlash
- 05.01.03 – Informatikaning nazariy asoslari
- 05.01.04 – Hisoblash mashinalari, majmualari va kompyuter tarmoqlarining matematik va dasturiy ta'minoti
- 05.01.05 – Axborotlarni himoyalash usullari va tizimlari. Axborot xavfsizligi
- 05.01.06 – Hisoblash texnikasi va boshqaruv tizimlarining elementlari va qurilmalari
- 05.01.07 – Matematik modellash
- 05.01.11 – Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt
- 05.02.00 – Mashinasozlik va mashinashunoslik
- 05.02.08 – Yer usti majmualari va uchish apparatlari
- 05.03.02 – Metrologiya va metrologiya ta'minoti
- 05.04.01 – Telekommunikatsiya va kompyuter tizimlari, telekommunikatsiya tarmoqlari va qurilmalari. Axborotlarni taqsimlash
- 05.05.03 – Yorug'lik texnikasi. Maxsus yoritish texnologiyasi
- 05.05.05 – Issiqlik texnikasining nazariy asoslari
- 05.05.06 – Qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari
- 05.06.01 – To'qimachilik va yengil sanoat ishlab chiqarishlari materialshunosligi
- 05.08.03 – Temir yo'l transportini ishlatish
- 05.08.06 – "G'ildirakli va gusenisali mashinalar va ularni ishlatish" (texnika fanlari)
- 05.09.01 – Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar
- 05.09.04 – Suv ta'minoti. Kanalizatsiya. Suv havzalarini muhofazalovchi qurilish tizimlari
- 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik
- 10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti
- 08.00.01 – Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 – Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 – Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 – Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 – Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 – Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 – Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 – Marketing
- 08.00.12 – Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 – Menejment
- 08.00.14 – Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 – Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 – Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 – Turizm va mehmonxona faoliyati

Ma'lumot uchun, OAK
Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qarori bilan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga texnika va iqtisodiyot fanlari bo'yicha "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz:

1. Toshkent shahridagi G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA

O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKINI ERTA ANIQLASH TIZIMINI SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.....	9
Kobilova Ozoda Abdishukur qizi	
BUYUK BRITANIYA STARTAP EKOTIZIMINI BOSHQARISH MODEL VA O'ZBEKISTON UCHUN SABOQLAR.....	15
Sodiqov Elmurod Shomurod o'g'li	
ФИНАНСОВЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ АГРОБИЗНЕСА, РЕФОРМА ИНСТИТУТА НЕПЛАТЁЖЕСПОСОБНОСТИ И ГЕОГРАФИЯ СЕЛЬСКОЙ БЕДНОСТИ: УЗБЕКИСТАН, 2015–2025 ГОДЫ.....	21
Адилов Шерзот Шамильевич	
AHOLI DAROMADLARI VA ISTE'MOL XARAJATLARINI TADQIQ ETISHNING ZAMONAVIY EKONOMETRIK YONDASHUVLARI	30
Farmonov Dilshod Po'latovich	
SUN'IY INTELLEKT TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA INSON KAPITALIGA QO'YILADIGAN KOMPETENSIYAVIY TALABLARNING O'ZGARISHI: XALQARO TENDENSIYALAR VA O'ZBEKISTON UCHUN USTUVOR YO'NALISHLAR	36
Durdona Davletova	
KICHIK BIZNES SOHASIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH VA MEHNAT MUNOSABATLARINI TARTIBGA SOLISH OMILLARI, USULLARI HAMDA FUNKSIYALARI	56
Ulug'muradova Nodira Berdimuradovna	
O'ZBEKISTONDA YAKKA TARTIBDAGI TADBIRKORLARNI SOLIQQA TORTISHNING AMALDAGI MEKANIZMI.....	61
Erxanov Muxammadjon Absayitovich	
BOSHQARUV TIZIMIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEKANIZMLARI.....	68
Safarov Shohboz Vahob o'g'li	
EVALUATION OF THE PHYTOREMEDIATION POTENTIAL OF AZOLLA CAROLINIANA FOR THE REMOVAL OF TOXIC METALS FROM INDUSTRIAL EFFLUENTS	72
Azimov Shavkat Shuxratovich	
STABLE CEMENT COMPOSITES BASED ON WASTE TIRE RUBBER AND FLY ASH	78
Daminov Oybek, Egamberdiyev Elmurod, Xoliqulov Odiljon	
KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA ISHLAB CHIQARILGAN MAHSULOTLARNING EKSPORT SALOHİYATINI BAHOLASH.....	85
Xikmatullayeva Nargiza Jamoliddin qizi	
CO-LOCATED SMALL MODULAR REACTORS AS AN ALTERNATE AC POWER SOURCE FOR LARGE NUCLEAR UNITS UNDER REGIONAL GRID CASCADING CONDITIONS: A DESIGN-BASIS ASSESSMENT FOR UZBEKISTAN	90
Turaeva Dilnavoz	
YO'LOVCHI TASHISH TRANSPORTINI BARQAROR IQTISODIYOTGA ULUSHINI EKONOMETRIK MODELASHTIRISH USULLARI.....	96
Dilshod Karimboyev	
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЫ НА ТУРИСТИЧЕСКОМ РЫНКЕ УЗБЕКИСТАНА	102
Юсупова Мохинур Фарход кизи	
АДАПТИВНОЕ РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ФАКТОР КАЧЕСТВЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЭНЕРГОПЕРЕХОДА.....	110
Аллаева Гульчехра Жалгасовна	

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ПОВЕДЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ	121
Икрамова Нодира Бурхон кизи	
XONDIZA KONI POLIMETALL RUDALARINING MINERALOGIK VA TEXNOLOGIK XUSUSIYATLARINI TADQIQ ETISH.....	128
Abdisoatov Sardor, Axmatov Sobir, Eshnazarov Mustafo	
MALAKALI MUTAXASSISLAR TAYYORLASHDA TA'LIM-INNOVATSION RIVOJLANISHNING MOHIYATI VA UNING NAZARIY ASOSLARI	133
Temirova Shalola Erkinovna	
BENZIN TARKIBIDAGI KISLOROD MIQDORINI ANIQLASH: TAHLIL USULLARI VA ULARNING AMALIY AHAMIYATI	138
To'xtayev Nozim Nazir o'g'li	
EKSTRAKSIYA JARAYONI PARAMETRLARINING ERITUVCHILARNING EKSTRAKSION QOBILIYATIGA BOG'LIQLIGI	142
G'aybullayev Saidjon Abdusalimovich	
THE ROLE OF CHATBOTS IN EDUCATION AND THEIR APPLICATION	150
Hamroyev Bobirjon Bahritdinovich	
KICHIK BIZNES VA UNING MILLIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHIDAGI O'RNI.....	156
Xolmirzayev Abdulxamid Xapizovich	
KO'P QATLAMLI SFERIK QOBIQNING QOVUSHQOQ-ELASTIK MUHITDAGI XOS (ERKIN) TEBRANISHLARI	161
Jalolov Farruh Baxshulloyevich	
QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI ELEKTR ENERGETIKA TIZIMIGA INTEGRATSIYALASH VA ELEKTR TA'MINOTI BARQARORLIGINI OSHIRISH	168
Jafarov Sobir Talab o'g'li	
SENTINEL-1 PSINSAR TEXNOLOGIYASI ASOSIDA QALMOQQIR OCHIQ KARYERI BORTLARINING DEFORMATSIYASINI SUN'IY YO'LDOSH ORQALI MONITORING QILISH	173
Usmonov Firdavs Ro'zimurod o'g'li	
O'ZBEKISTONDA DAVLAT XARIDLARINI TASHKIL ETISHNING AMALDAGI MEXANIZMI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI	181
Kurbonbekov Sardorbek Ravshanovich	
АНАЛИЗ ДИНАМИКИ, СТРУКТУРЫ И ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УЗБЕКИСТАНА.....	190
Умаров Улугбек Унарович	
O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA IJTIMOY FAROVONLIK VA YASHASH SHAROITLARINI BAHOLASHNING KOMPLEKS YONDASHUVI	197
Jamolov Mirzabek Mirjalil o'g'li	
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	202
Shokirov Shoxruxmirzo Baxtiyorjon o'g'li	
O'ZBEKISTONDA AKSIZ SOLIG'I STAVKALARINING BIR XILDA OSHIRILISHINING FISKAL, ISTE'MOL VA TAQSIMLANISHGA TA'SIRI.....	208
Musurmonov Sherzod Yusupovich	

O'ZBEKISTONDA AKSIZ SOLIG'I STAVKALARINING BIR XILDA OSHIRILISHINING FISKAL, ISTE'MOL VA TAQSIMLANISHGA TA'SIRI

Musurmonov Sherzod Yusupovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Aksiz solig'i daromadlarni safarbar qilishni tuzatuvchi choralar bilan birga ko'zda tutadi, biroq stavkaning oshishidan olinadigan fiskal natija soliqlar oshirishining iste'mol narxlariga qay darajada ta'sir qilishiga va iste'molchilarning o'z talabini qanday o'zgartirishiga bog'liq. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston uchun aksiz solig'i islohotining ikkita bir xil ssenariysi baholanadi: amaldagi aksiz stavkalarini 7% va 10% ga nisbatan oshirish. Tahlilda 2019–2025-yillar uchun rasmiy fiskal va uy xo'jaliklari sektoriga oid statistik ma'lumotlar shaffof, kalibrlangan xulq-atvor mikrosimulyatsiyasi bilan birga qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, mutlaq fiskal daromad bo'yicha 10% lik ssenariy ustunroq, 7% lik ssenariy esa o'zining statik daromad salohiyatidan biroz kattaroq ulushni saqlab qoladi va xulq-atvor hamda taqsimotga kamroq o'zgartirish kiritishni talab qiladi. Shu sababli, mahsulot darajasidagi monitoring, raqamli kuzatuvchanlik va elastiklikni davriy baholash bilan qo'llab-quvvatlanadigan bosqichma-bosqich islohot stavkalarni faqat mexanik tarzda indeksatsiya qilishdan afzalroqdir.

Kalit so'zlar: aksiz solig'i; O'zbekiston; fiskal daromad; kalibrlangan mikrosimulyatsiya; narxga nisbatan elastiklik; uy xo'jaliklari farovonligi; taqsimlanish samarasi; soliq islohoti; barqaror soliqqa tortish.

Аннотация. Акцизный налог предусматривает мобилизацию доходов наряду с корректирующими мерами, однако фискальный результат повышения ставки зависит от степени воздействия повышения налогов на потребительские цены и от того, каким образом потребители изменяют свой спрос. В данном исследовании оцениваются два одинаковых сценария реформы акцизного налога для Узбекистана: повышение действующих ставок акцизного налога на 7% и 10%. В анализе официальные статистические данные по фискальному сектору и сектору домашних хозяйств за 2019–2025 годы используются совместно с прозрачной, калиброванной поведенческой микросимуляцией. Результаты показывают, что по абсолютным фискальным доходам сценарий 10% является более результативным, тогда как сценарий 7% сохраняет несколько большую долю своего статического потенциала доходов и требует меньших изменений в поведении и распределении. Поэтому поэтапная реформа, поддерживаемая мониторингом на уровне продукции, цифровой прослеживаемостью и периодической оценкой эластичности, является предпочтительнее простой механической индексации ставок.

Ключевые слова: акцизный налог; Узбекистан; фискальные доходы; калиброванная микросимуляция; ценовая эластичность; благосостояние домашних хозяйств; распределительный эффект; налоговая реформа; устойчивое налогообложение.

Abstract. Excise taxation is intended to mobilize revenues alongside corrective measures; however, the fiscal outcome of a rate increase depends on the extent to which higher taxes affect consumer prices and how consumers adjust their demand. This study evaluates two comparable excise tax reform scenarios for Uzbekistan: increasing the existing excise tax rates by 7% and 10%. The analysis combines official fiscal and household-sector statistical data for 2019–2025 with a transparent, calibrated behavioral microsimulation. The results show that the 10% scenario generates higher absolute fiscal revenue, whereas the 7% scenario retains a slightly larger share of its static revenue potential and requires fewer behavioral and distributional adjustments. Therefore, a gradual reform supported by product-level monitoring, digital traceability, and periodic elasticity assessment is preferable to mechanically indexing tax rates alone.

Keywords: excise tax; Uzbekistan; fiscal revenue; calibrated microsimulation; price elasticity; household welfare; distributional effect; tax reform; sustainable taxation.

KIRISH

Aksiz solig'i bilvosita soliqqa tortishning eng barqaror vositalaridan biridir. Uning belgilovchi xususiyati – tanlovchanligidir: aksiz keng iste'mol bazasiga emas, balki muayyan tovarlar yoki bitimlarga solinadi. Aynan shu tanlovchanlik aksiz solig'iga ikki tomonlama iqtisodiy xususiyat beradi. U bir vaqtning o'zida sog'liqni saqlash, atrof-muhit yoki boshqa ijtimoiy tashqi ta'sirlar bilan bog'liq bozorlardagi nisbiy narxlarni o'zgartirgan

holda, markazlashgan va ma'muriy jihatdan kuzatiladigan soliq bazalaridan daromadlarni safarbar qila oladi. Alkogol ichimliklar, tamaki, motor yoqilg'isi va tobora ommalashib borayotgan shakarli ichimliklar fiskal va tartibga soluvchi asoslar birgalikda amal qiladigan mahsulotlarning keng tarqalgan namunalaridir [18,19,29].

Aksiz solig'ining an'anaviy fiskal ahamiyati uchta xususiyatga asoslanadi. Birinchidan, ishlab chiqarish va import kanallari ko'pincha markazlashgan bo'lib, bu juda tarqoq soliq bazalariga nisbatan yig'im xarajatlarni kamaytiradi. Ikkinchidan, aksiz solig'iga tortiladigan ko'plab tovarlar iste'moli qisqa muddatda nisbatan barqarordir. Uchinchidan, soliq narx tarkibiga kiritilishi va ishlab chiqarish zanjirining yuqori bo'g'inida undirilishi, iqtisodiy yuk esa qisman yoki to'liq yakuniy iste'molchilar zimmasiga yuklatilishi mumkin. Ushbu xususiyatlar, ma'muriy salohiyat hali rivojlanish bosqichida bo'lgan bir paytda, prognozlash mumkin bo'lgan daromad manbalarini izlayotgan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun aksiz solig'ini jozibador qilib ko'rsatishi mumkin.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Xususiyy iste'mol bozor narxlarida to'liq aks etmaydigan tashqi xarajatlarni keltirib chiqarganida, aksiz solig'i xususiyy narxni ijtimoiy marjinal xarajat darajasiga yaqinlashtirishi mumkin. Bu mantiq sog'liqqa va jamiyatga yetkazadigan zarari sababli ko'pincha tamaki va alkogol mahsulotlariga, atrof-muhitning ifloslanishi va tirbandliklar kabi tashqi omillar tufayli qazilma yoqilg'ilarga, parhez bilan bog'liq salomatlik xavflari sababli esa tarkibida shakar bo'lgan ichimliklarga nisbatan qo'llanadi [16,18,19]. Shu bois, optimal yechim ishlab chiqish vazifasi shunchaki soliqni maksimal darajada oshirishdan iborat emas. Sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan muvaffaqiyatli aksiz solig'i soliq bazasini qisqartirishi mumkin, faqat daromadni ko'paytirishga qaratilgan stavka esa, agar u norasmiy yoki soliqqa tortilmaydigan bozorlarga o'tishni tezlashtirsa, kutilgan natijani bermasligi mumkin. Bu ziddiyat xulq-atvor reaksiyasini aksiz solig'i tahlilining markaziy masalasiga aylantiradi. Joriy daromadni taklif etilayotgan stavka o'sishiga ko'paytirishdan iborat mexanik hisob-kitobda soliq bazasi o'zgarmas deb faraz qilinadi. Aslida esa soliq stavkasining o'zgarishi iste'molchi narxiga faqat soliqning ishlab chiqarish va chakana savdo zanjiri orqali o'tish darajasida ta'sir ko'rsatadi va narxning bu o'zgarishi tegishli narx elastikligiga muvofiq talabga o'z ta'sirini o'tkazadi. Shu sababli, daromadlar samaradorligi qonuniy stavka, soliqning narxga o'tish jarayoni, talab reaksiyasi, qonunchilikka rioya etish darajasi va qonuniy bozor hajmi kabi omillar bilan birgalikda aniqlanadi.

Spirтли ichimliklar bo'yicha tadqiqotlarning yirik meta-tahlilida pivo uchun narx elastikligining o'rtacha qiymati taxminan $-0,46$, vino uchun $-0,69$ va boshqa spirтли ichimliklar uchun $-0,80$ ekani qayd etilgan [10]. Rivojlanayotgan mamlakatlarda tamakiga bo'lgan talab odatda yuqori daromadli mamlakatlardagiga qaraganda narx o'zgarishlariga sezgirroq bo'lib, me'yoriy elastiklik ko'rsatkichlari taxminan $-0,4$ dan $-0,8$ gacha oraliqda bo'ladi [12,13]. Benzina bo'lgan talab qisqa muddatli istiqbolda ancha kam elastikdir; meta-tahliliy ma'lumotlar nashrga oid noxolisliklar tuzatilgandan so'ng $-0,09$ atrofidagi qiymatlarni ko'rsatsa-da, an'anaviy hisob-kitoblari $-0,3$ ga yaqinroqdir [14,15]. Shakar qo'shilgan ichimliklarga bo'lgan talab esa odatda ancha sezgir bo'lib, xalqaro ma'lumotlarda elastiklik ko'rsatkichi ko'pincha -1 yoki undan pastroq bo'ladi [16,17]. Vu, Nguyen va Nguyenning asosiy (benchmark) maqolasida Vyetnam uy xo'jaliklarining milliy miqyosdagi vakillik mikro-ma'lumotlariga sifat jihatidan moslashtirilgan QUAIDS modeli qo'llaniladi, so'ngra turli daromad guruhlari uchun muqobil aksiz solig'i ssenariylari modellashtiriladi [7]. Bunday yondashuv muhim ahamiyatga ega, chunki u narxlarga ta'sirchanlik, iste'mol, farovonlik va fiskal natijalarni yagona tizim doirasida bog'laydi. Mazkur tadqiqot ham xulq-atvoriy va fiskal natijalarni o'zaro bog'lash tamoyiliga asoslanadi, biroq unda O'zbekiston uchun QUAIDS modelini baholashni takrorlash maqsadi ko'zda tutilmagan. Hozirda ushbu tadqiqot uchun mavjud bo'lgan ochiq manbalardagi o'zbek ma'lumotlari bunday baholashni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan uy xo'jaliklari darajasidagi miqdorlar, xarajotlar va birlik qiymatlarning to'liq majmuasini taqdim etmaydi. Shu sababli, metodologiya rasmiy jamlanma ma'lumotlarga hamda tashqi manbalardan olingan xulq-atvoriy parametrlarga asoslangan kalibrlangan mikromodellashtirish sifatida maxsus qayta ishlab chiqilgan.

O'zbekiston bunday tahlilni o'tkazish uchun juda qulay muhit hisoblanadi. Mamlakatda keng ko'lamli soliq va budjet islohotlari amalga oshirildi, raqamli soliq ma'muriyatchiligi kuchaytirildi, aksiz solig'i tuzilmasi takomillashtirildi hamda mahalliy va import mahsulotlari stavkalarini yanada uyg'unlashtirish yo'liga o'tildi. 2025-yilgi soliq siyosati chora-tadbirlari doirasida tamaki va alkogol mahsulotlarining ayrim toifalari uchun stavkalar oshirildi yoki bixillashtirildi, neft mahsulotlari aksizlari indeksatsiya qilindi, tabiiy gazga aksiz solig'i stavkasi 12 foizgacha pasaytirildi hamda aksiz solig'i tarkibida shakar bo'lgan boshqa gazlanmagan ichimliklarga ham joriy etildi [5]. Ushbu islohotlar dalillarga asoslangan siyosat yuritishda qonunchilikda belgilangan stavkalar, mahsulotlarning hamyonbopligi, iste'mol hajmi va daromadlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ahamiyatini yanada oshiradi.

Shu bilan birga, aksiz solig'ining fiskal ahamiyati ham o'zgardi. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlarga ko'ra, aksiz tushumlari 2019-yildagi 10,315 trillion so'mdan 2025-yilda 21,862 trillion so'mgacha

oshgan bo'lsa-da, ularning Davlat budjeti daromadlaridagi ulushi qariyb 9,2 foizdan 6,1 foizga kamaygan. Mutlaq o'sish va nisbiy fiskal salmoq o'rtasidagi bu tafovut aksizlar muhim daromad manbai bo'lib qolayotganini, biroq endilikda umumiy daromadlar tizimi kabi jadal o'smayotganini ko'rsatadi. Shu sababli, siyosatning asosiy masalasi aksizlar daromad keltiradimi yoki yo'qmi degan savoldan emas, balki qonuniy soliq bazasini haddan tashqari qisqartirmagan va uy xo'jaliklariga nomutanosib yuk yuklamagan holda qancha qo'shimcha daromad yig'ish mumkinligidan iboratdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda bevosita soliq siyosatini taqqoslash uchun tanlangan ikkita mo'tadil islohot varianti baholanadi. 1-senariy barcha mavjud aksiz stavkalarini bazaviy darajaga nisbatan 10 foizga oshiradi. 2-senariy esa ularni 7 foizga oshiradi. Bu mavjud stavkalarga 10 yoki 7 foiz band qo'shish emas, balki ularni mutanosib ravishda oshirishni anglatadi. Maqsad umumiy tahliliy baza asosida kuchliroq va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan indeksatsiya qoidalarini taqqoslashdan iborat.

Tadqiqotning ahamiyati to'rt jihatda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u O'zbekistondagi aksiz tushumlarining o'zgarishini va ularning budjetdagi nisbiy o'rnini hujjatlashtiradi. Ikkinchidan, u rasmiy statistik ma'lumotlar asosida shaffof makro-uy xo'jaliklari bazasini shakllantiradi hamda qaysi ko'rsatkichlar kuzatilgan va qaysilari proksi ekanini aniq belgilab beradi. Uchinchidan, soliq bazasini o'zgarmas deb hisoblash o'rniga, u xulq-atvorga moslashtirilgan, past, markaziy va yuqori darajadagi javob reaksiyalari aniq ko'rsatilgan fiskal simulyatsiyani taqdim etadi. To'rtinchidan, u aksiz solig'iga tortiladigan iste'molning taqsimlanishiga oid muqobil taxminlar asosida soliq yuki qanday o'zgarishi mumkinligini ko'rsatish uchun rasmiy kvintil daromad ulushlaridan foydalangan holda taqsimot stress-testini ishlab chiqadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Empirik ma'lumotlar bazasi tadqiqot uchun taqdim etilgan fiskal qatorlarni O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti hamda Jahon bankining ommaga ochiq ko'rsatkichlari bilan birlashtiradi. Asosiy fiskal qatorlar 2019–2025-yillardagi Davlat budjeti daromadlari, umumiy soliq tushumlari va aksiz solig'i tushumlarini o'z ichiga oladi; 2026-yilning birinchi yarmi faqat joriy holatni aks ettirish uchun foydalanilgan, chunki olti oylik kuzatuvni butun yil ma'lumotlari bilan bevosita taqqoslab bo'lmaydi.

Uy xo'jaliklari sektoriga oid rasmiy statistikada uy xo'jaliklarining yakuniy iste'mol xarajatlari, ularning taxminiy soni va o'rtacha kattaligi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. 2023–2025-yillar davomida uy xo'jaliklarining yakuniy iste'moli joriy narxlarida 1 000,4 trillion so'mdan 1 480,7 trillion so'mgacha, uy xo'jaliklarining taxminiy soni esa 7,26 milliondan 7,67 milliongacha oshgan [1,2]. Ushbu ma'lumotlar uy xo'jaliklarining o'rtacha yillik iste'mol xarajatlari 2023-yilda taxminan 137,8 million so'mni, 2024-yilda 163,9 million so'mni va 2025-yilda 193,2 million so'mni tashkil etishini ko'rsatadi.

Barcha o'zgaruvchilar uch guruhga bo'linadi: kuzatilgan rasmiy ma'lumotlar, rasmiy ma'lumotlar asosida muallif tomonidan hisoblangan proksi ko'rsatkichlar va tashqi kalibrlangan xulq-atvor parametrlari. Kalibrlangan ssenariyning kauzal ekonometrik baho sifatida noto'g'ri talqin etilishiga yo'l qo'ymaslik uchun bu farqni saqlash muhim ahamiyatga ega (1-jadval).

1-jadval.

Ma'lumotlar arxitekturasini va tahliliy holati

Blok	O'zgaruvchi	Davr	Holati	Modelda qo'llanilishi
Fiskal soha	Davlat byudjeti, soliq va aksiz tushumlari	2019–2025-yillar; 2026-yil 1-yarim yilligi	Kuzatilgan / taqdim etilgan fiskal qatorlar	Tayanch va fiskal dinamika
Uy xo'jaliklari	Yakuniy iste'mol xarajatlari	2023–2025-yillar	Rasmiy [1]	Uy xo'jaliklarining o'rtacha xarajati
Uy xo'jaliklari	Uy xo'jaliklari soni	2023–2025-yillar	Rasmiy [2]	Har bir uy xo'jaligiga nisbatan konvertatsiya
Iste'molning proksi ko'rsatkichi	Alkogol va tamaki mahsulotlariga xarajatlar	2023–2025-yillar	Iste'mol narxlar indeksini (INI) salmog'i bo'yicha muallif proksi ko'rsatkichi [3]	Uy xo'jaliklari uchun namunaviy stress-test

Narxlar	Alkogol va tamaki mahsulotlari uchun iste'mol narxlari indeksi (INI)	2023–2025-yillar	Rasmiy [4]	Narx-navo muhiti
Xulq-atvor	Majmuaviy elastiklik va transmissiya	Simulyatsiya	Tashqi kalibrlangan [10–17]	Xulq-atvorga tuzatish kiritish
Taqsimot	Kvintillar bo'yicha daromad ulushlari	2025-yil	Rasmiy [26]	Taqsimot bo'yicha stress-test

Tahlilda amaldagi aksiz stavkalarining bir xil nisbatda ikki marta oshirilishi ko'rib chiqiladi. Nisbiy o'sish va foiz punktidagi o'sish o'rtasidagi farq muhim ahamiyatga ega. Agar advalor aksiz solig'i 20% bo'lsa, 10% nisbiy o'sish stavkaning 30% emas, balki 22% bo'lishiga olib keladi. Maxsus aksiz soliqlari uchun xuddi shu mutanosiblik qoidasi har bir fizik birlikka to'g'ri keladigan pul miqdoriga nisbatan qo'llaniladi.

Kalibrlash doirasi adabiyotlarda keltirilgan keng empirik diapazonlarga asoslanadi. Spirtli ichimliklarga bo'lgan talab elastikligi, ichimlik turi va tadqiqot dizayniga qarab, taxminan $-0,3$ va $-0,8$ oralig'ida o'zgaradi [10,11]. Rivojlanayotgan mamlakatlarda tamakiga bo'lgan talab ko'pincha $-0,4$ va $-0,8$ oralig'ida joylashadi [12,13]. Qisqa muddatli istiqbolda benzina bo'lgan talab ancha kam elastik bo'lib, tuzatilgan hisob-kitoblar $-0,09$ atrofida, an'anaviy meta-tahliliy hisob-kitoblar esa $-0,34$ atrofida [14,15]. Qandli shirin ichimliklar ancha elastikroq bo'lib, jamlangan hisob-kitoblar ko'pincha -1 dan past bo'ladi [16,17]. O'zbekistonning umumiy aksiz solig'i bazasi ham past, ham yuqori elastiklikdagi toifalarni o'z ichiga olgani sababli, tadqiqotda biror bir alohida mahsulotning elastikligi emas, balki kompozit diapazon qo'llanilgan. Kalibrlash sharhlashda atayin ehtiyotkorona yondashuvga asoslangan. Bu har bir mahsulot bir xil elastiklikka ega ekanini anglatmaydi. Aksincha, u aralash aksiz bazasining umumiy reaksiyasini taxminan ifodalaydi va fiskal xulosalar barqaror bo'lib qoladigan diapazonni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Tushumni saqlab qolish koeffitsiyenti ham xulq-atvoriy o'sishni statik o'sishga bo'lish orqali hisoblanadi. Bu ko'rsatkich soliq bazasining modellashirilgan qisqarishidan so'ng mexanik ravishda kutilgan tushum o'sishining qanchasi saqlanib qolishini ko'rsatadi (2-jadval).

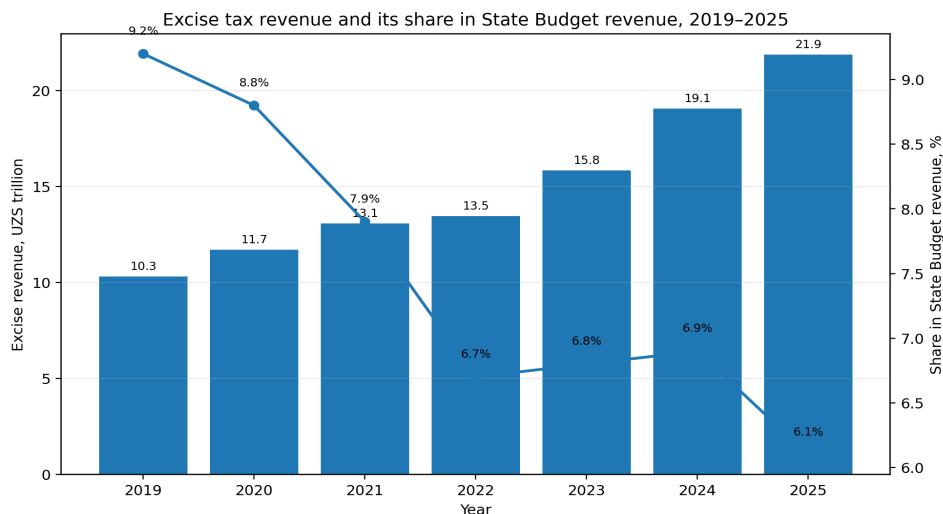
2-jadval.

O'zbekistonda aksiz solig'i tushumlari va ularning fiskal ahamiyati

Yil	Davlat byudjeti daromadlari, mlrd so'm	Soliq tushumlari, mlrd so'm	Aksiz solig'idan tushumlar, mlrd so'm	Aksiz tushumlarining o'sishi, %	Byudjetdagi ulushi, %	Soliq tushumlaridagi ulushi, %
2019	112 165,4	97 892,6	10 314,7	—	9,2	10,5
2020	132 938,0	112 892,2	11 697,3	13,4	8,8	10,4
2021	164 799,4	138 257,2	13 086,5	11,9	7,9	9,5
2022	201 863,7	159 750,0	13 455,0	2,8	6,7	8,4
2023	231 721,3	184 508,8	15 834,4	17,7	6,8	8,6
2024	274 422,7	215 536,4	19 059,9	20,4	6,9	8,8
2025	359 776,0	272 508,0	21 861,5	14,7	6,1	8,0
2026-yil, I yarim yillik	207 386,4	167 658,4	11 373,5	—	5,5	6,8

2019–2025-yillar oralig'ida aksiz solig'idan tushgan nominal tushumlar 10,315 trillion so'mdan 21,862 trillion so'mgacha oshib, jami o'sish taxminan 111,9 foizni tashkil etdi. Olti yillik davr uchun o'rtacha yillik murakkab o'sish sur'ati qariyb 13,3 foizga teng bo'ldi. O'sish sur'ati bir maromda bo'lmadi: 2022-yilda 2,8 foizgacha sekinlashgan bo'lsa, 2023-yilda 17,7 foizgacha va 2024-yilda 20,4 foizgacha tezlashdi hamda 2025-yilda 14,7 foizlik yuqori darajada saqlanib qoldi. Nominal tushumlarning o'sishiga qaramay, aksiz solig'ining

nisbiy salmog'i kamaydi. Aksiz solig'ining Davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 2019-yildagi 9,2 foizdan 2025-yilga kelib 6,1 foizgacha, umumiy soliq tushumlaridagi ulushi esa 10,5 foizdan 8,0 foizgacha pasaydi. Bu asosiy empirik xulosadir: aksiz tizimining mutlaq fiskal samaradorligi ortdi, biroq daromadlar tizimining qolgan qismi undan-da tezroq o'sdi. 2026-yilning birinchi yarim yilligida aksiz tushumlari 11,374 trillion so'mni tashkil etgani ko'rsatilgan, ammo bu yarim yillik ma'lumot faqat dolzarblilikni ta'minlash uchun keltirilgan bo'lib, to'liq yillik tendensiyalarni taqqoslashda foydalanilmaydi (1-rasm).

1-rasm. Aksiz solig'i tushumlari va ularning Davlat byudjeti daromadlaridagi ulushi, trln so'mda

2023–2025-yillar oralig'ida uy xo'jaliklarining yakuniy iste'moli jadal sur'atda o'sdi. Shu ikki yillik davrda har bir uy xo'jaligiga to'g'ri keladigan o'rtacha iste'mol xarajatlari taxminan 40 foizga oshdi. Biroq alkogol va tamaki mahsulotlariga qilinadigan taxminiy xarajatlarda bir xil o'sish kuzatilmadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, har bir uy xo'jaligining yillik xarajatlari 2023-yildagi taxminan 1,293 million so'mdan 2024-yilda 1,263 million so'mgacha biroz pasayib, 2025-yilda 1,576 million so'mgacha oshgan. 2025-yildagi o'sish ham uy xo'jaliklari iste'molining umumiy hajmi kattalashgani, ham 2024-yilga nisbatan ushbu toifaga berilgan INI ulushining yuqoriligi bilan izohlanadi (3-jadval).

3-jadval.

Uy xo'jaliklari iste'molining bazaviy ko'rsatkichi va alkogol hamda tamaki mahsulotlariga qilinadigan taxminiy xarajatlar

Yil	Uy xo'jaliklarining yakuniy iste'moli, mlrd so'm	Uy xo'jaliklari, mingta	Uy xo'jaligining o'rtacha iste'moli, so'm/yil	Alkogol va tamaki mahsulotlarining iste'mol narxlar indeksidagi (INI) ulushi, %	Alkogol va tamaki mahsulotlariga qilinadigan taxminiy xarajatlar, mlrd so'm	Har bir uy xo'jaligiga to'g'ri keladigan taxminiy xarajat, so'm/yil
2023	1 000 385,4	7 257,8	137 835 901	0,938	9 383,6	1 292 901
2024	1 228 342,9	7 492,6	163 940 808	0,771	9 470,5	1 263 984
2025	1 480 655,1	7 665,2	193 165 880	0,816	12 082,1	1 576 234

Mazkur toifadagi mahsulotlar narx indeksi ham yuqori darajada saqlanib qoldi. Alkogol va tamaki mahsulotlari narxi 2023-yilda 10,8 foizga, 2024-yilda 10,6 foizga va 2025-yilda 8,7 foizga oshdi [4]. Pasayib borayotgan inflyatsiya darajasini narxlarning tushishi bilan adashtirmaslik kerak; bu narxlar o'sishi sekinroq sur'atda davom etayotganini bildiradi. Bu muhim, chunki aksiz stavkalarining oshirilishi shundoq ham o'sib borayotgan narxlar darajasi ustiga qo'shimcha yuklama bo'ladi.

2025-yil uchun 21,8615 trillion so'mlik aksiz tushumi to'liq yillik baza sifatida qabul qilinadi. Iste'molchilar xulq-atvorida o'zgarish bo'lmagan taqdirda, 7 foizlik ssenariy tushumlarni 23,3918 trillion so'mgacha, 10 foizlik ssenariy esa 24,0477 trillion so'mgacha oshiradi. Tegishli qo'shimcha tushumlar 1,5303 trillion so'm va 2,1862 trillion so'mni tashkil etadi (4-jadval).

4-jadval.

2025-yil bazasi asosida aksiz tushumlarining statik simulyatsiyasi

Ko'rsatkich	Baza	+7% ssenariysi	+10% ssenariysi
Aksiz tushumi, mlrd so'm	21 861,5	23 391,8	24 047,7
Qo'shimcha tushum, mlrd so'm	—	1 530,3	2 186,2
Qo'shimcha tushum, trln so'm	—	1,530	2,186
Bazaga nisbatan o'zgarish	—	7,0%	10,0%

Bu statik daromadlar eng yuqori chegara mezonidir. Ular stavka o'zgarishining sof arifmetik ta'sirini alohida ko'rsatgani uchun foydali, biroq bular prognoz emas. Agar yuqoriroq aksiz stavkalari iste'mol narxlarini oshirib, soliqlar tortiladigan miqdorni kamaytirsalar, haqiqiy tushum o'sishi kamroq bo'ladi. Xulq-atvorning umumiy simulyatsiyasi har bir kalibrlash holatida daromadlar o'sishini ijobiy ko'rsatadi, biroq uning miqdori kutilayotgan javob reaksiyasiga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Markaziy kalibrlash bo'yicha, narxlarning samarali o'sishi stavka 7% bo'lgan ssenariyda 3,5%ni, stavka 10% bo'lgan ssenariyda esa 5,0%ni tashkil etadi. Umumiy elastiklik -0,45 bo'lganda, soliqlar tortiladigan miqdor mos ravishda taxminan 1,54% va 2,17%ga kamayadi.

Qonunchilikda belgilangan 7 foizlik o'sish, xulq-atvorga tuzatish kiritilgandan so'ng, statik hisoblangan 1,530 trln so'm o'rniga 1,171 trln so'm qo'shimcha daromad keltiradi. 10 foizlik o'sish esa 2,186 trln so'm o'rniga 1,664 trln so'm daromad keltiradi. Shunday qilib, markaziy holatda mexanik daromad o'sishining qariyb to'rttdan bir qismi modellashtirilgan xulq-atvor qisqarishi hisobiga qoplanadi. Sezgirlik diapazoni keng, lekin sifat jihatidan barqaror. Xulq-atvor reaksiyasi past bo'lgan holatda, 7 foizli va 10 foizli islohotlar o'z statik yutuqlarining qariyb 91 foizini saqlab qoladi hamda mos ravishda 1,389 trln so'm va 1,980 trln so'm qo'shimcha daromad keltiradi. Reaksiya darajasi yuqori bo'lgan holatda esa, statik yutuqning atigi 46 foizi saqlanib qoladi, biroq daromad baribir 0,707 trln so'mga va 0,999 trln so'mga oshadi. Barcha holatlarda salbiy fiskal natijaning yo'qligi shuni ko'rsatadiki, stavkalarining mo'tadil oshirilishi modellashtirilgan parametrlar doirasida daromadga ijobiy ta'sir ko'rsatishda davom etadi.

Ikkinchi natija shuki, 7 foizlik ssenariyda har bir xulq-atvor holati bo'yicha daromadni saqlab qolish koeffitsiyenti biroz yuqoriroqdir. Bunga stavkaning nisbatan kamroq oshirilishi soliq bazasining kamroq qisqarishiga olib kelishi sabab bo'ladi. Farq unchalik katta emas — asosiy holatda taxminan 0,4 foiz punktni tashkil etadi — lekin bu xulq-atvor reaksiyasi kuchaygan sari stavkalarni oshirishning marjinal fiskal samaradorligi pasayishi mumkinligi haqidagi umumiy tamoyilni namoyon etadi.

Mutlaq fiskal daromadlilik borasida 10 foizlik ssenariy ustunlik qiladi. Markaziy holatda u 7 foizlik ssenariyga qaraganda taxminan 493 mlrd so'm ko'proq qo'shimcha daromad keltiradi. Biroq, ikki ssenariy o'rtasidagi statik farq qariyb 656 mlrd so'mni tashkil etadi, bu esa xulq-atvorga oid o'zgarishlar kuchliroq islohotning qo'shimcha afzalliklarining chorak qismini yo'qqa chiqarishini anglatadi. Xuddi shu tendensiya yuqori ta'sirchanlik holatida ham kuzatiladi: bunda 10 foizlik ssenariyning qo'shimcha afzalligi taxminan 292 mlrd so'mgacha kamayadi (5-jadval).

5-jadval.

Ikki islohot ssenariysi o'rtasidagi siyosiy murosalar

Mezon	+7% ssenariy	+10% ssenariy	Sharh
Statik qo'shimcha daromad	1,530 trln so'm	2,186 trln so'm	10% ssenariy mexanik jihatdan kuchliroq
Markaziy holatdagi tuzatilgan daromad	1,171 trln so'm	1,664 trln so'm	10% ssenariy fiskal jihatdan kuchli bo'lib qolmoqda
Markaziy holatdagi soliq bazasining qisqarishi	-1,54%	-2,17%	7% ssenariy qonuniy bazani ko'proq saqlab qoladi
Markaziy holatdagi daromadni saqlab qolish koeffitsiyenti	76,5%	76,1%	Qonunchilikdagi har bir o'sishga nisbatan 7% ssenariy biroz samaraliroq

Yuqori ta'sirchanlik holatidagi tuzatilgan daromad	0,707 trln so'm	0,999 trln so'm	Ikkalasi ham daromadlilikni saqlab qoladi
Tuzatish xavfi	Pastroq	Yuqoriroq	7% ssenariy xulq-atvorga oid kamroq moslashuvni talab qiladi

Demak, qaror maqsadli funksiyaga bog'liq bo'ladi. Agar asosiy qisqa muddatli maqsad qo'shimcha nominal daromadni maksimal darajaga yetkazish bo'lsa, 10 foizlik ssenariy afzalroq. Agar maqsad qonuniy soliq bazasini saqlash, uy xo'jaliklarining moslashuvini minimallashtirish va norasmiy bozorlarga o'tib ketish xavfini kamaytirishga ko'proq qaratilgan bo'lsa, 7 foizlik ssenariy yanada muvozanatli hisoblanadi. Bu farq, ayniqsa, huquqni qo'llash amaliyoti va kuzatuvchanlik turli mahsulot bozorlarida farq qiladigan hollarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, model nima uchun yagona nuqtaviy baholash chalg'ituvchi bo'lishi mumkinligini ham ko'rsatadi. Har bir mahsulot bo'yicha alohida ma'lumotlar bo'lmasa, faqat markaziy natijani e'lon qilish yolg'on aniqlikni vujudga keltiradi. Reaksiyalar doirasi esa, aksincha, siyosat uchun ahamiyatli diapazonni taqdim etadi va turli taxminlar asosida qaysi sifat xulosalari o'z kuchida qolishini aniqlaydi. Eng ishonchli xulosa aniq daromad miqdori emas, balki ularning o'zaro nisbatidir: 10% lik islohot ko'proq daromad keltiradi, 7% lik islohot esa o'zining statik yutug'ining biroz kattaroq qismini saqlab qoladi va qonuniy soliq bazasining kamroq qisqarishiga sabab bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlil O'zbekiston aksiz solig'i tizimining tarkibiy xususiyatini ko'rsatib beradi: nominal tushumlar sezilarli darajada o'sgan, biroq ularning byudjetdagi nisbiy hissasi kamaygan. Bu holat fiskal muvaffaqiyatsizlikni anglatmaydi. Aksincha, bu soliq va nosoliq daromadlar bazasi aksiz tushumlariga qaraganda tezroq kengayganini bildiradi. Bundan kelib chiqadigan siyosiy xulosa shuki, kelgusidagi aksiz islohotlari byudjetning shunchaki maqsadli ulushiga erishish bilan emas, balki daromadlarni oshirish, tuzatuvchi va ma'muriy maqsadlar majmuasi bilan asoslanishi lozim.

Modellashtirish natijalari shuni ko'rsatadiki, stavkalarni bir me'yorda mo'tadil oshirish, hatto iste'molchilar xulq-atvoridagi sezilarli o'zgarishlar hisobga olinganda ham, daromadlar uchun ijobiy samara beradi. Asosiy ssenariyda statik daromadning taxminan to'rt dan uch qismi saqlanib qoladi. Bu natija aralash aksiz bazasi tarkibida bir nechta nisbatan noelastik mahsulotlar mavjudligi bilan izohlanadi. Avtomobil yoqilg'isining qisqa muddatli narx elastikligi past [14,15], tamakiga bo'lgan talab odatda rivojlanayotgan mamlakatlarda ham noelastikdir [12,13], alkogolga bo'lgan talab esa o'zgaruvchan bo'lishiga qaramay, uning mutlaq elastikligi odatda birdan past bo'ladi [10,11]. Ushbu toifadagi mahsulotlar narxlardagi kichik o'zgarishlarga javoban soliq bazasining qisqarish darajasini cheklaydi.

Shu bilan birga, olingan natijalar qonunchilikda belgilangan indeksatsiyani fiskal daromad bilan bir deb hisoblashdan ogohlantiradi. Markaziy model 7 foizlik ssenariy bo'yicha statik foydani taxminan 359 milliard so'mga, 10 foizlik ssenariy bo'yicha esa 522 milliard so'mga kamaytiradi. Yuqori sezgirlikdagi kalibrlashda xulq-atvor o'zgarishi tufayli yuzaga keladigan farq mos ravishda 0,8 trillion so'm va 1,18 trillion so'mdan oshadi. Shu bois, xulq-atvordagi o'zgarishlarni e'tiborsiz qoldirish, ayniqsa, islohot ko'lamini kengaygan yoki aksiz bazasi tarkibi elastikligi yuqoriroq mahsulotlar hisobiga o'zgargan hollarda, kutilayotgan fiskal daromadni bo'rttirib ko'rsatishga olib keladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan xulq-atvor doirasi xalqaro adabiyotlarga mos keladi, biroq biror xorijiy elastiklik ko'rsatkichini O'zbekistonga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirishdan qasddan qochilgan. Masalan, alkogolli ichimliklar bo'yicha Vyetnamda o'tkazilgan namunaviy tadqiqotda ichimliklarga talabning sezilarli darajada elastik ekanini, xususan, kuchli alkogolli ichimliklar uchun narx elastikligi $-1,48$, pivo uchun esa $-1,33$ ni tashkil etishi qayd etilgan [7]. Biroq kengroq meta-tahlillar bundan ancha kichik mutlaq qiymatlarni, jumladan, nashrga oid tarafdashlikka tuzatish kiritilgandan so'ng taxminan $-0,30$ dan $-0,55$ gacha bo'lgan ko'rsatkichlarni aniqlagan [11]. Bu farq nima uchun tashqi manbalar asosida kalibrlangan diapazon yagona import qilingan koeffitsiyentdan afzalroq ekanini ko'rsatadi.

Tamaki mahsulotlariga kelsak, adabiyotlarda yuqori narxlar iste'molni kamaytirishi va daromadi past iste'molchilar bunga ko'proq moyil bo'lishi qayd etiladi [12,13]. Bu qisqa muddatli regressivlik va uzoq muddatli sog'liqni saqlash yutuqlari o'rtasida siyosiy murosani yuzaga keltiradi. 2025-yilda tamaki mahsulotlariga aksiz stavkalari moslashtirilgan va birxillashtirilgan O'zbekiston sharoitida [5], mahsulotlar bo'yicha sotuvlar va uy xo'jaliklari xarajatlari to'g'risidagi ma'lumotlar ushbu taqsimot mexanizmini bevosita sinab ko'rish imkonini bergan bo'lardi.

Yoqilg'iga bo'lgan talab esa o'ziga xos xususiyatga ega. Meta-tahliliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoqilg'i

narxining qisqa muddatli elastikligi alkogolli ichimliklar, tamaki yoki shakarlangan ichimliklarga nisbatan ancha past [14, 15]. Bu shuni anglatadiki, yoqilg'i aksizlari qisqa muddatda fiskal jihatdan samarali bo'lishi, ammo ayni paytda transport va ishlab chiqarish xarajatlariga ham o'tib ketishi mumkin. Shu sababli, aksiz stavkasining bir xilda oshirilishi, hatto qonunchilikda belgilangan foiz o'sishi bir xil bo'lsa ham, turli toifadagi mahsulotlarga turlicha iqtisodiy ta'sir ko'rsatadi.

Tarkibida shakar bo'lgan ichimliklar esa buning aksini ko'rsatadi. Xalqaro baholashlar narxlarning o'zgarishiga nisbatan yuqori darajadagi ta'sirchanlikni hamda to'liq bo'lmasa-da, sezilarli darajada iste'molchiga o'tishini namoyon etmoqda [16, 17]. O'zbekiston 2025-yildan boshlab tarkibida shakar bo'lgan qo'shimcha gazlanmagan ichimliklarga ham aksiz solig'ini joriy etdi [5]. Ushbu soliq amaliyotga to'liq kirib borgan sari, elektron hisobvara-q-fakturalar, mahsulotlarning raqamli markirovkasi va chakana savdo ma'lumotlari ichki talab o'zgarishini baholash uchun noyob va qimmatli kvazi-eksperimental sharoitni yaratib berishi mumkin.

Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda aksiz solig'i islohotining ikkita yagona ssenariysi — amaldagi stavkalarni 7 foiz va 10 foizga nisbatan oshirishning fiskal, iste'mol va taqsimotga ta'siri baholanadi. Tahlil 2019–2025-yillardagi fiskal ma'lumotlarni, 2023–2025-yillardagi uy xo'jaliklari sektoriga oid statistikani va xalqaro tajribaga asoslangan kalibrlangan xulq-atvor simulyatsiyasini o'zida birlashtiradi.

Tavsifiy natijalar 2019–2025-yillar oralig'ida aksiz tushumlari ikki baravardan ko'proqqa oshib, 10,315 trillion so'mdan 21,862 trillion so'mga yetganini ko'rsatadi. Biroq, ularning Davlat byudjeti daromadlaridagi ulushi 9,2 foizdan 6,1 foizgacha kamaygan, bu esa aksiz tushumlarining umumiy daromadlar bazasidan sekinroq o'sganidan dalolat beradi. Bu holat aksiz soliqlarini faqat byudjetdagi ulushi bilan emas, balki maxsus fiskal-tartibga soluvchi vosita sifatida baholash kerakligi haqidagi qarashni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Uy xo'jaliklarining yakuniy iste'mol xarajatlari, joriy narxlarda. SIAT ma'lumotlar bazasi. <https://siat.stat.uz/data/3106/?lang=en>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Uy xo'jaliklarining taxminiy soni. SIAT ma'lumotlar bazasi. <https://siat.stat.uz/data/2376/?lang=ru>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Iste'mol narxlar indeks (INI) tarkibi: alkogolli ichimliklar va tamaki mahsulotlari. SIAT ma'lumotlar bazasi. <https://siat.stat.uz/data/1288/?lang=en>
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Iste'mol narxlar indeks: alkogolli ichimliklar va tamaki mahsulotlari. SIAT ma'lumotlar bazasi. <https://siat.stat.uz/data/1292/?lang=en>
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2025-yil uchun soliq-budjet siyosatining asosiy yo'nalishlari: aksiz solig'idagi o'zgarishlar. 2024. <https://gov.uz/uz/imv/news/view/26833>
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2025-yil uchun Davlat budjeti ijrosi to'g'risidagi ma'lumotlar. Rasmiy fiskal hisobotlar portali. <https://gov.uz/uz/imv/>
7. Vu LH, Nguyen AN, Nguyen T-A. Vietnamda alkogolli va alkogolsiz ichimliklarga solinadigan soliqning turli daromad guruhlariga ta'siri. Discover Sustainability jurnali. 2026;7:496. <https://doi.org/10.1007/s43621-026-03022-1>
8. Deaton A, Muellbauer J. Deyarli mukammal talab tizimi. American Economic Review jurnali. 1980;70(3):312–326.
9. Banks J, Blundell R, Lewbel A. Kvadratik Engel egri chiziqlari va iste'mol talabi. Review of Economics and Statistics jurnali. 1997;79(4):527–539.
10. Wagenaar AC, Salois MJ, Komro KA. Alkogolli ichimliklar narxi va soliq stavkalarining iste'molga ta'siri: 112 ta tadqiqotdan olingan 1003 ta baholashning meta-tahlili. Addiction jurnali. 2009;104(2):179–190. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2008.02438.x>
11. Nelson JP. Alkogol narxi va daromadlar elastikligining meta-tahlili — nashriyot tarafdoshligiga tuzatishlar bilan. Health Economics Review jurnali. 2013;3:17.
12. Jha P, Chaloupka FJ, tahririyati ostida. Rivojlanayotgan mamlakatlarda tamaki nazorati. Oxford University Press / Jahon banki; 2000.
13. Fuchs A, González Icaza M. Kam va o'rta daromadli mamlakatlarda tamaki mahsulotlariga soliqlarni oshirish: kambag'allarga zararmi yoki yordam? Jahon banki; 2020.
14. Havranek T, Irsova Z, Janda K. Benzina bo'lgan talab odatda taxmin qilinganidan ko'ra narxga nisbatan noelastikroqdir. Energy Economics. 2012;34(1):201–207. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.09.003>
15. Brons M, Nijkamp P, Pels E, Rietveld P. Benzin talabi narx elastikligining meta-tahlili: SUR yondashuvi. Energy Economics. 2008;30(5):2105–2122.
16. Andreyeva T, Marple K, Marinello S, Moore TE, Powell LM. Tarkibida shakar bo'lgan ichimliklarga soliq joriy etish natijalari: tizimli tahlil va meta-tahlil. JAMA Network Open. 2022;5(6):e2215276. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.15276>
17. Jahon banki. Tarkibida shakar bo'lgan ichimliklarga soliqlar: xalqaro dalillar va tajribalar. Vashington, Kolumbiya okrugi: Jahon banki; 2020.
18. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Salomatlik soliqlari. JSST. <https://www.who.int/health-topics/health-taxes>
19. Chaloupka FJ, Powell LM, Warner KE. Tamaki, alkogol va tarkibida shakar bo'lgan ichimliklar iste'molini kamaytirish uchun aksiz soliqlaridan foydalanish. Annual Review of Public Health. 2019;40:187–201.
20. Sassi F, Belloni A, Mirelman AJ va boshqalar. Sog'lom turmush tarzini rag'batlantiruvchi narx siyosatining adolatlilikka ta'siri. Lancet. 2018;391(10134):2059–2070.

21. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yilda 29,3 trln so'mlik ichimliklar ishlab chiqarilgan. 2026-yil 16-fevral. <https://stat.uz/uz/press-center/news-of-committee/66869-2025-jilda-29-3-trln-s-mlik-ichimliklar-ishlab-chiqarilgan-4>
22. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Tamaki mahsulotlari ishlab chiqarish. SIAT sanoat statistikasi ma'lumotlar bazasi. <https://siat.stat.uz/data/590/?lang=en>
23. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Global sog'liqni saqlash observatoriyasi: O'zbekiston — alkogol ko'rsatkichlari. <https://www.who.int/data/gho/data/countries/country-details/GHO/uzbekistan>
24. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Tamaki iste'molining tarqalishi tendensiyalari bo'yicha JSSTning global hisoboti, mamlakatlar bo'yicha so'nggi hisob-kitoblar. 2025.
25. Jahon banki. O'zbekiston: ish o'rinlari, malaka va migratsiya tadqiqoti 2013. Mikroma'lumotlar kutubxonasi. <https://microdata.worldbank.org/catalog/6106>
26. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Umumiy daromadning kvintil guruhlar bo'yicha taqsimlanishi, 2025-yil. SIAT ko'rsatkichlari 2.03.01.0026–2.03.01.0030. <https://stat.uz/uz/official-statistics/living-standards>
27. Poi BP. QAIDS bilan talab tizimini oson baholash. Stata jurnali. 2012;12(3):433–446.
28. Shonkwiler JS, Yen ST. Senzuralangan tenglamalar tizimini ikki bosqichli baholash. Amerika qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti jurnali. 1999;81(4):972–982.
29. Jahon banki. Sog'liqni saqlash soliqlari: Boshlang'ich qo'llanma. Vashington, Kolumbiya okrugi: Jahon banki; 2023. <https://www.worldbank.org/en/brief/2023/03/29/health-taxes>

muhandislik **& iqtisodiyot**

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Abdurahmon Qurbonov

2026. № 9

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№S-5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №095310.

**Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod
tumani 15-mavze 19-uy**

+998 93 718 40 07

<https://muhandislik-iqtisodiyot.uz/index.php/journal>

t.me/yait_2100